

MÉSZÁROS GÁBOR

Árkádia Somogyban

Horváth Ádám verse Csokonai sírkövéről*

Tanulmányomban Pálóczi Horváth Ádámnak egy Csokonai halála után írt, 1807-ben név nélkül közölt versét elemzem, amely két részletben jelent meg a Hazai Tudósítások 1807. január 14-ei és a január 17-ei számában. A *Csokonai Vitéz Mihály sírja* című vers szövegkritikáját részletesen tárgyaló tanulmányomban a *Hol-mi* IV-ben olvasható kéziratos variánst közlöm.¹ Ugyanis több szövegcsoporthoz van tudomásunk. Az egyik csoport jelenleg fellelhető elemei a következők: a Hazai Tudósításokban megjelent vers,² amelynek alapja, megítélésem szerint, a *Hol-miben* olvasható *Csokonai Mihály Sírköve* című kézirat,³ s a folyóiratos megjelenés szerint újraközölt vers.⁴ Ettől eltérő forráscsoporthoz tartozik a Pálóczi Horváth Ádám hátrahagyott írásai között olvasható másolata a versnek.⁵ Ugyancsak más forrásra mutat a Szana Tamás által 1871-ben közreadott változat, amelyet – a közlemény bevezetője szerint – Horváth Ádám „Hátrahagyott levelezésében” olvasott. A Szana által közölt szöveg azonban nem a fent említett, a Kazinczy Klára adományaként az Akadémia Kézirattárához került *Pálóczi Horváth Ádám halála után hagyott munkái* című gyűjteményből átirat variáns, hanem egy hosszabb, több strófával bővített változata a versnek.⁶

* A tanulmány az NKFI OTKA PD_23 146919 számú pályázat (*Vegyes tartalmú kötetek és folyóiratok a 18–19. századi irodalomban*) támogatásával készült.

¹ A vers eddig egészében nem publikált szövegváltozatáról és a szövegkritikai kérdésekről részletesebben: MÉSZÁROS GÁBOR, *Hozzászólás az Árkádia-vitához: Pálóczi Horváth Ádám verse Csokonai sírkövéről = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 11.*, szerk. CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN, Budapest, reciti, 2023, 213–220.

² Név és cím nélkül, Hazai Tudósítások, 1807. január 14., 29–31; N. n., *Csokonaira írt Verseknék Folytatása*, Hazai Tudósítások, 1807. január 17., 38–39.

³ Csurgó, Református Gimnázium Könyvtára, K 241. HOLMI. Tom. IIIus, Pro anno 1791, 191–193. Tanulmányomban a versnek ezt a szövegváltozatát használom. Itt nem közlöm a teljes szöveget, de az elemzéshez a vers egy jelentős részét idézem a főszövegben. A vershez fűzött jegyzetek Horváth Ádám vagy Sárközy István kommentárjai. A tőlem származó magyarázó jegyzeteket szögletes zárójellel jelöltem.

⁴ PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁM, *Emlékverse = Csokonai emlékek*, kiad. VARGHA BALÁZS, Budapest, Akadémiai, 1960, 268–271, 594–595.

⁵ MTA KIK Kt. RUI 4r. 41. I. 134a. A címlapon olvasható: Az I. kötet 1a. levelén: „Első darab”. Fölötte: „Vettem Majus 24. 1835. Döbrentei”. A címlap a 2a. levél, rajta ez szerepel: „Tekintetes Pálotzi Horváth Ádám Úr, több tekintetes Nemes Vármegyék Tábla-Birájja, a' Külső Somogyi, és a' Baranyai Tiszteletes Edgyházi Megye Coadjutor Curátora, Ügyvéd, 's több Esztendőkig Földmérő, halála után hagyott, Poetriáival, és némelly Barátival való levelezései, 's többféle tárgyakról írott, munkái; – melyek öszveszedődtek, Kazintzy Klára Aszszonyság, a' megboldogult Úrnak Özvegygye, fel-vigyázása, és szorgalmatossága alatt, 's ajánllyá a' boldogult Úrnak Özvegygye, fel-vigyázása, és szorgalmatossága alatt, 's ajánllyá a' tiszteltt özvegy, a' Méltóságos, 's Tekintetes Tüdös Társaság vizsgallata alá, hogy őket; az örök semmiségtől megmentené 1835dik Esztendőbenn Márczius holdnapnak 24dik Napján.”

⁶ SZANA TAMÁS, *Csokonai és Pálóczi Horváth Ádám = Csokonai-Emlény*, szerk. HAMAR LÁSZLÓ, Debrecen, Ifj. Csáthy Károly, 1871, 17–20. A változatról bővebben lásd MÉSZÁROS, 215–216.

Horváth Ádámnak később is jelentek meg Csokonai Vitéz Mihály költészetének megítéléséhez kapcsolódó írásai. Ezek közül két írás reakció Kölcsy Ferenc 1817-es Csokonai-kritikájára, s szerzőjük feltehetőleg vagy tudhatóan Pálóczi Horváth Ádám. A Kölcsy recenziójára felelő írások 1818-ban jelentek meg. Az egyik névtelen versben, ezt Csokonai „szelleme” írta,⁷ a másik álneves prózában, Némethi Nagy János aláírással.⁸ Előbbi esetében tudható, hogy Horváth Ádám a szerző,⁹ s igen érdekes maga a beszédhelyzet. Ez esetben a síron túlról szól vissza Csokonai, s védi meg magát a bírálóval szemben. Horváth Ádám úgy érezte, hogy meg kell védenie egykori barátját Kölcsy Ferenc bírálatától, ezzel felvállalva az éles konfliktust a recenzenssel. Horváth egyébként máshol is használta azt a retorikai fogást, hogy a meghalt barát, költő szólal meg, s beszél az élőkhez. Ilyen az Ányos Pál halálára írt verse, vagy a Czindery Pál lelkével folytatott elíziumi dialógus. A halotti búcsúztatókban elterjedt formáról van szó: a halott búcsúzik a temetési szertartás résztvevőitől, ahogy például Csokonai *Halotti versek*jében is. A másik vers szerzője feltételezhetően Horváth Ádám, s felmerül a kérdés, hogy milyen identitást jelöl a Némethi Nagy János név? Figyelemre méltó, hogy a kései, Csokonaihoz apologetikusan viszonyuló szöveget így jegyezte Horváth. Tehát egy adott témát illető identitásváltozatról van szó, ami persze nem jelenti, hogy nem használhatta más kontextusban is, amelyről jelenleg nincs forrásunk. Feltehető, hogy irodalmi berkeken belül ismert lehetett a név.

A *Csokonai Vitéz Mihály sírja* című vers megírásának ösztönzője Csokonai Józsefné volt. Csokonai anyja 1805 után elkezdte összeszedni a szétszóródott kéziratokat, és ő gyűjtötte össze a fiáról szóló egykorú visszaemlékezések anyagát is.¹⁰ Csokonai Józsefné levelét nem ismerjük, azonban Sárközy István hozzá írt, 1806. novemberi leveléből tudható, hogy Csokonai Józsefné kérte Sárközyt, írjon fiának a Somogyban töltött idejéről, s a környéken föllelhető írásait gyűjtse össze és küldje el neki. Sárközy ekképpen indokolja, miért nem tudta a kérését teljesíteni:

Rész szerint pedig azért nem válaszoltam mivel mind akkori mind mostani Levelének második részére az Asszony Kivánságát, hogy tudniillik boldogult Fiának, itt e tájon töltött életét 's némely található írásait szedném

⁷ A meghalt Csokonai Vitéz Mihály, az élő Kölcsy Ferencnek, Tudományos Gyűjtemény, 1818/8, 136–143.

⁸ NÉMETHI NAGY János, *Értekezése Csokonai V. Mihály életéről*, mellyet kiadott Dombi Márton Pesten 1817; *Csokonai munkájának kritikai megítéléséről Kölcsy [!] Ferentz által*, melly a Tudományos Gyűjtemény 1817-dik eszt. III-dik kötetjében találhatik, Bécs, Haykul Antal, 1818.

⁹ A Kölcsy Ferenc Csokonai-recenziója ellen felszólaló, Csokonait védelmébe vevő írásokról részletesen: FÓRISZ Gergely, *Horváth Ádám (?) ismeretlen levele Berzsényi Dánielhez*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2006/5, 558–564. Főrizs eredményeit érdemes azzal kiegészíteni, hogy a meghalt Csokonai nevében írt vers másolata fellelhető másolatban Pálóczi Horváth Ádám hátrahagyott írásai között: MTA KIK Kt. RUI 4r. 41. I. 64–74. A vers végén aláírással: „Horváth Ádám Csokonai Vitéz Mihály nevébenn.” A „Csokonai Vitéz Mihály nevébenn” halványan olvasható, szaggatottan aláhúzva.

¹⁰ Részletesen lásd SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség: Csokonai Vitéz Mihály pályafutásának mikrotörténeti dimenziói*, Budapest, Ráció, 2014. Főként a következő fejezet: *Anyá és fiú*, 375–386.

összve 's küldeném meg nem teljesithettem. – Melyel fájdalom még most is hátra maradok.

Iször Nem akarok magam soraival, ki sem poëta nem vagyok, sem írásom pallérozgatására többetske időt nem igen fordithatok, homályt okozni fényes emlékezetének, av[v]agy drága gyöngyökkel készülő sirhalmára göröngyöt huzni.

2szor. Reá bízam én azt itt vélem egy faluba lako Sogorom Horváth Ádám Urra, ki Poëta is, esmérösse is vólt szintolyan mint én, ha Baráttya nem lehetett is olyan. Mely ha meg készülhet már ahoz öröm[m]el (:vagy inkább szomorú de kész szívvél:) hozzá adom a' magam jegyzéseit is, egynehány sor verseimmel melyeket akkor mindjárt irtam, hogy kora halála azon Kedves Jó Barátomnak könyhullatásoknak szent cseppjeit facsart szemeimből. De a' melyek különben nem érdemessek az olvasásra. –

Rajta is fogok lenni mind hogy említett Ur, már egyszer írjon valamit, mind hogy némely írást melyel bízattak a' boldog[ult] Barátom[nak] megkap-hassam.

Irt ő szegény nékem és Feleségemnek is többet és szebbeket mint a' nyomtatványba látom (:és a melyek nem egészen nyomtatódttak ki:) de azok egy néhai szerentsétlenséggel mely házamon esett, el raboltattak. Sajnálom – hogy sok keresgélődésem után is azokból meg nem találhatok. –

Légyen az Asszony addig is jó reménységben mig rövid idő múlva bővebben írhatok 's szolgálhatok. –

Ezen levelemet is csak azért bocsátottam mostani sok ezer gondjaim közt: is előre, hogy az Asszony valamely bal vélekedéssel ne legyen Barátságomról, mintha az, csak sirja széléig kesérte volna el-felejtethetlen Kedves Barátját. Kinek Édes Anyjának is maradok változhatatlan hívségű Jó akaró

Baráttya

Sárközy István¹¹

Sárközy István szabadkozott: bevallása szerint ő nem költő, tehát nem akart „homályt okozni [Csokonai] fényes emlékezetének”, Csokonai gyöngyökkel készülő sirhalmára göröngyöt húzni, valamint írása pallérozására sem igazán tud több időt fordítani. Azonban rábízta az emlékvész megírását a szintén Nagybjomban élő Horváth Ádámra, aki ugyan – Sárközy elmondása szerint – nem olyan barátja volt Csokonainak, mint ő, de ismerte Vitézt és költészetét is. Ha elkészült a vers – írja Sárközy –, ahhoz ő is hozzáteszi a maga jegyzéseit és azt a néhány sort, amit akkor írt, amikor Csokonai Mihály halálának hírért hallva siratta barátját – de amelyek különben nem érdemesek az olvasásra. Nem tudható biztosan, melyek a Sárközy által jegyzett sorok, azonban jelzésértékű lehet, hogy a vers utolsó része a kéziratban és a Hazai Tudósításokban

¹¹ Sárközy István – Csokonai Józsefnének = VARGHA, 237–238, 592.

megjelent változatban is külön van választva. A vershez illesztett kommentárok pedig más perspektívát mutatnak meg, mint a versbeszélő lírai hangja. Kiegészítik, értekező stílusban magyarázzák a versben leírt helyszínek Csokonai életében betöltött jelentőségét: kapcsolatait a helyi költőkkel és arisztokratákkal, például a Széchenyi Ferencnek írt üdvözlőverset, a Czindery Pál halálára írt epitáfiumot, és a Csokonaihoz köthető események kontextusait Somogyban. Említi csurgói tanári állását, megfogalmazza a saját véleményét Csokonai jelleméről, az Árkádia-perben is citált cinizmust és mizantrópiát illetően. A levélben megnevezett szerencsétlenség, amely Sárközy házán esett, a somogyi inszurgens lázadáshoz kötődik, melynek során – Pálóczi Horváth Ádám házával együtt – feldúlták Sárközy nagybajomi kúriáját is.¹² Ha a leírásnak hitelt adunk, a ház feldúlásakor Csokonaitól kapott levelek is megsemmisültek.

Horváth Ádám verse a Csokonai sírköve körül kibontakozó vitához, az Árkádia-perhez kapcsolódik, s közvetlenül reagál a Hazai Tudósításokban folyt szóváltásra. A vers elé írt előbeszéd így hangzik:

NAGY BAJOM 1 Január. A' Hazai Tudósításoknak 30, 35, és 37 Számjai alatt kihirdetődött Szó-váltások, kétségessé teszik előttem, annak a' született *Po-étának*, a' kinek sírkövet készítenek, érdemlett emlékezete' tartosságát. Az öszve egyeztetést ha várni lehetne is, nehezebb vele a' dolgon segíteni, mint gondolnánk: kivált ilyen keresetlen Bírónak, mint én, a' kinek még azt sem mondták: *Audiat haec tantum vel qui venit ecce Palaemon* Virg: Ec: 3: 50: de ha mondták volna is, meg kellene vallanom, hogy: *Non nostrum inter vos tantas componere lites* V 180 már én e'hez öreg vagyok. Mivel azomban *Csokonay* valóban megérdemli a' tartós emlékezetet; és azt neki megszerezni; a' mennyiben rajtam áll, én is tartozom: a' helyett, hogy a' kö *monumentum* felül való intézetben közbe szóljak; abba a' kis Halottas Kronikámba, mellyben szorossabb kötelességű Barátimnak időről időre *parentalni* szoktam, iktatom ez egynehány verset: utánna fogom tenni, ha megkapom, életének környüllallásos leírását is.¹³

Az Árkádia-vita összetett és szerteágazó jelentésrétegeiről és a közvetlen jelentésen túlmutató kontextusokról az utóbbi években kiváló elemzések jelentek meg.¹⁴ Fontos

¹² A somogyi inszurgensek lázadásáról bővebben: VÖRÖS Károly, *Adalékok Pálóczi Horváth Ádám életéhez*, Budapest, Akadémiai, 1958; MÉSZÁROS Gábor, *Fut a nemes: Pálóczi Horváth Ádám privát és nyilvános reakciói az inszurrekcióról és a somogyi inszurgens lázadásról = Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 6., szerk. CSÖRSZ Rumen István, Budapest, reciti, 2018, 151–167.

¹³ Név és cím nélkül, Hazai Tudósítások, 1807. január 14., 29.

¹⁴ A vitáról és kontextusairól részletesen lásd BORBÉLY Szilárd, *Csokonai karaktere és az Árkádia-per* = B. Sz. „Nyugszol a' nyárfáknak lengő hívesében”: *Tanulmányok Csokonairól*, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó – Déri Múzeum, 2023, 90–116; korábban megjelent: BORBÉLY Szilárd, *Csokonai karaktere és az Árkádia-per* = *Árkádiában: Történetek az irodalom történetéből*, Debrecen, Csokonai Kiadó, 2006, 103–124; BÓDI Katalin, *Gólyafészek és angolkert: Az Árkádia-per kontextusai Kazinczy Ferenc folyóirat-közleményeiben és leve-*

leszögezni, hogy félrevezető lehet az archaikus „per” szó használata, ugyanis az Árkádia-per kapcsán nem jogi aktusra kell gondolnunk, hanem a mai jelentés szerinti ’perpatvar’, ’viszály’, ’szóváltás’ jelentésre.¹⁵ Cserey Farkas javaslatából, amely Csokonai síremlékének felállítását kezdeményezte, széleskörű kulturális vita lett. Kazinczy Ferenc az „Árkádiában éltem én is!” feliratot javasolta Csokonai sírjának felirataként, amelyet debreceni értelmiségiek és írók sértőnek éreztek, és a fordítás („Et in Arcadia ego”) pontatlanságát kifogásolták. Árkádia a Peloponnészosz középső részeként pásztorok lakta terület volt. A neoklasszicizmus értelmezésében Árkádia a költészetet, a költészet hazáját jelképezte. A felirat képzőművészeti horizontjával, metaforikus meghatározásával szemben a szó szerinti olvasat a „marhalegelő”, „szamárlegelő” értelmezést erősítette fel.

Az Árkádia-per néven számon tartott irodalomtörténeti eseménysor szer-
teágazó történéseiből a névadó „Árkádia” szó jelentése körüli bonyodalom
elfedte a többi mozzanatot. [...] Az „Árkádia-per” azonban alapvetően há-
rom mozzanat köré csoportosult: 1. Csokonai karaktere és annak megítélé-
se; 2. a monumentum és annak ikonográfiai programja; 3. az Árkádia szó
hermeneutikai kérdése.¹⁶

Borbély Szilárd tanulmányában az első ponttal foglalkozott igen érzékenyen. Jelen ta-
nulmány ilyen alaposságot nem tudhat magáénak, noha Pálóczi Horváth Ádám verse
kapcsán mindhárom szempontról szó esik, amelyet Borbély említett.

*

A vers megszólítással kezdődik. A vers beszélője szólítja azokat az „Árnyéko-
kat”, akiknek ő maga emelt oszlopot, és akiknek őrzí az emlékét. „Templom”-nak,
„Mausoleumom”-nak, „rejték”-nek nevezi azt a szellemi teret, ahová Csokonai
„árnyékját” helyezi.

Árnyékok! kik itt előttem rémletek e’ Templomban,
Kiknek oszlopot emeltem kis Mausoleumomban;
Szabad e egy Poétának árnyékját közitekbe
Iktatnom? ’S koszorújának helyt adnom ez rejtékbe’?

lezésében, Irodalomtörténeti Közlemények, 2014/6, 802–831; DEBRECZENI Attila, *A debreceniség: Kazinczy és egy nyelvi paradoxon születése* = D. A., *Szövegghálót fon az estve: Tanulmányok*, Budapest, reciti, 2020, 251–306; DEBRECZENI Attila, *Széphalom: Kazinczy és egy emlékezhely születése* = D. A., *Szövegghálót fon az estve*, 340–389; GRÁNASZTÓI Olga, *Széphalom: Egy angolkert utópiája*, Irodalomismeret, 2017/4, 54–89; BÍRÓ Ferenc, *A legnagyobb pennaháború: Kazinczy Ferenc és a nyelvkérdés*, Budapest, Argumentum, 2010; LAKNER Lajos, *Az Árkádia-pör fogságában: A debreceni Csokonai-kultusz*, Debrecen, Déri Múzeum, 2014.

¹⁵ Vö. BORBÉLY, „Nyugszol a’ nyárfáknak...”, 90.

¹⁶ Uo.

Ötet ugyan az Orpheus titkai' tornáttzában
 Még kívül erre Morpheus, a halgatók' sorában,
 De méltó volt az ő nemes elméje már azokra. –
 Hóltta után is érdemes a' Ti barátságokra:
 El tér 's éppen jó helyt talál Ifju sorban kötözött
 Koszorúja Németi Pál' 's Czindery lantja között.
 Ugy is üressen maradnak mahólnap a' Szent helyek,
 Mihelyt engem' be fogadtak hív barátimnak,¹⁷ mellyek
 Ha én be töltöm a' számot¹⁸ mert én is bizton várom
 Ölelésteket, 's kriptámat magam után bezárom:
 Hátha nints is hátra több fő, a' kinek ma szentelek
 Koszorút, és utólsó kő a' mellyet ma emelek.

A „közitekbe iktatnom” kifejezést használja a beszélő; vagy mondhatjuk, a vers cselekvője végzi aktívan és tevőlegesen a társaság soraiba iktatást, az ünnepélyes tisztségbe és tagságba helyezést. A lírai én az, aki létrehozza és ápolja azt a kultikus helyet, ahová az arra érdemesek kerülnek. Bár a vers névtelenül jelenik meg, 1806-ban Horváth Ádám még nagyon népszerű auktor, az olvasók egy része kikövetkeztethette, hogy ő volt a mű szerzője.

Érdemes itt visszatérni Borbély Szilárd azon gondolatára, amely Csokonai jellemének leírásáról szól:

Erős bennem a gyanú, hogy az Árkádia-per – a pszichológiai értelmezés fogalomhasználata szerint – egy nagy áthelyezés dokumentuma is. Kezdetben a legfontosabb mozzanat helyébe, vagyis Csokonai karakterének igaz vagy hamis leírása helyébe fokozatosan a győzni akarás, a másik elhallgatásának mozzanata kerül. A síremlékről való, azaz a vitának nevet adó Árkádia-fogalom értelmezése körüli szócsata Csokonai jellemének leírását helyettesíti. Vagyis elfedi az egykor élt Csokonai alakját. Mivel egy ember – különösen pedig egy halott ember – jelleme a többi ember által jeleníthető meg, és ekképp válik az értelmezés aktusává, ezért azokról is árulkodik, akik ekként vagy akként látják és láttatják őt.¹⁹

¹⁷ barátim, [szótagszám]

¹⁸ Discedam, inplebo numerum, reddasque tenebris Aeneis: 6:545. [„Déiphobus pedig így szólt: »Nagy papnő, ne neheztelj, / máris térek vissza, betöltöm a számot az éjben, / ellenben, díszünk te, eredj s éjz célba különül.« / Ennyit szólt, de el is kanyarult léptével eközben.” Aen. VI, 544–547. Itt és a továbbiakban Lakatos István magyar nyelvű fordítását használom: VERGILIUS összes művei, ford. LAKATOS István, Budapest, Magyar Helikon, 1967.

¹⁹ BORBÉLY, „Nyugszol a' nyárfáknak...”, 94.

Monumentumot állítani egy költőnek a 19. század elején egyáltalán nem volt szokványos dolog. Igen kevés ilyen eseményről van tudomásunk, így nem egyértelmű, hogy miképpen viszonyulnak hozzá a kor írói.²⁰ Az Árkádia-vita azért is tanulságos, mert megmutatja ezeket a reakciókat. Horváth Ádám egyértelműen virtuális panteonja tagjává tette Csokonait, és Csokonai emlékkövét mintha ennek a csarnoknak materiális monumentumaként kezelte volna. A vers bemutatja a már a panteonba iktatott barátokat, így az olvasó a szerző által berendezett dicső csarnokba léphet. A panteon építője maga Horváth Ádám, s az emlékhely berendezésére ambíciója is volt. A maga tetteit lekicsinylő gesztus – amely Horváth retorikájára egyébként is jellemző volt – az a fordulat, amelyben a hatás érdekében lemondóan nyilatkozik tetteiről. Például az 1810-es évek elejétől újra és újra leírja, hogy ő már nem publikálja műveit, amit ír az mind posztumusz munka lesz. S ebben a versben is elmondja, hogy Czindery Pál,²¹ Németi Pál,²² s az arra érdemesek után, talán utoljára Csokonai az, aki panteonjába kerül. Vagyis utolsóként önmaga előtt, mert bízva barátai bizalmában és befogadásában, utolsóként ő is csatlakozik hozzájuk, mielőtt maga után bezárja kriptáját.

Horváth saját szerepét hangsúlyozta, tettét még patetikusabbá, ünnepibbé tette, szavainak súlyát a beszédhelyzet lehetőségeihez képest a végsőig növelte. Ez a gesztus a közösség identitását erősítette meg egyfajta intézményesített tisztelettel, amelyhez a magyar irodalom halhatatlanjainak kiválasztása hatékony módszert nyújtott. A következő strófában folytatódik a párbeszéd a barátokkal. A barátok köre helyi, dunántúli figurákból áll, akik Csokonait „alig ismerték”, de a beszélő szavatolja, hogy Csokonai is közéjük való, így a lokalitásnak már a szövegnek ezen a pontján fontos szerepe van.

Ötet ugyan hiv Barátok! Ti alig ismertétek
 Avagy tsak azt nem tudtatok, hogy ő is a' tiétek,
 Hogy őtet is ide hozom; hogy sir követ tsinálni
 Ő neki is én tartozom, 's én fogok parentalni:
 De én esmertem sokképpen az Egekig szárnyaló
 Lelkét 's tudom hogy ő éppen Ti közitekbe való.
 Hogy a' hatalmas természet' keze ellen vétkezném,
 Ha őtet örök enyészet ellen nem védelmezném.
 'S vallyon egy ilyen ritka miv, Magas elme, nemesibb

²⁰ Uo., 94–95.

²¹ Czindery Pál (1758?–1798) költő, Somogy vármegye másodalispánja. A negyedik *Hol-mit* Czindery Pálnak ajánlotta volna Horváth, ha az megjelenhetett volna nyomtatásban. Úgy tűnik, hogy Horváth meghatározó szerepet szánt Czinderynek a megjelentetni tervezett negyedik *Hol-mi*-ban. Czindery jelentőségét az ajánlás és a neki címzett művek mellett alátámasztják, hogy a csurgói kéziratban központi helyet foglal el az 1798. április 11-én beírt *A Pál lelke és jó barátja* című dialógus, amelynek szereplői feltehetőleg Czindery Pál és Horváth Ádám.

²² Németi Pál (1758–1783) költő, debreceni diák, később nevelő a debreceni kollégiumban.

Agyagból alkottatott sziv, nem e sokkal jelessebb
 Targya egy Philosophusi Nemes Örök életnek?
 Mint méltatlan triumphusi sok haddal nagygyá lettnék. –
 Hány kegyetlen Bajnokoknak emelünk oszlopokat?
 Azért hogy büntelen soknak ezközlik Halálokat;
 Hát a' maga kedveltető Vitéznek sirkő helyett,
 Egy homok sziklás temető kertben adunk e helyet,
 Hol az el múltak' királyja' feledékeny hatalma,
 'S a' nem létel ideája lessz az Erdem' jutalma.

A dialógusforma, az odafordulás az ősekhöz olyan retorikai forma, amelynek használata során maga a beszélő is elmondhatja az érveit. Sőt kötelessége kifejtetni tapasztalatát, következtetéseit, hogy megértesse, miért való közējük, a nagy költők sorába Csokonai: „Hogy a' hatalmas természet' keze ellen vétkezném, / Ha ötet örök enyészeten nem védelmezném.” Az ismételt megszólítással még közvetlenebbé válik a beszédhelyzet. Horváth panteonjának lakói mind dunántúli, helyi költők, akik nem tudtak Csokonai nagyságáról. Nem tudtak róla, hogy mi mindent tett Somogyban, illetve nem tudtak arról sem, hogy Csokonai Vitéz közējük való, de most Horváth elmondja, miért illeti hely panteonjában.

Itt érdemes kitérni a fent említett „Szent helyek” jelentésére: „Ugy is üressen maradnak mahólnap a' Szent helyek”. A szent hely jelentése ezen a szöveghelyen példája a „dicsőség temploma”-allegória jelentésmódosulásának, amely a 18–19. század magyar költészetében megfigyelhető. A valaha volt szakrális motívum jelentése és funkciója megváltozott, így „alkalmassá válik arra, hogy a nemzeti dicsőség csarnokával azonosítódjék”.²³ Az „Erdem Temploma”-, a „Dicsőség Temploma”-kép több 18–19. századi költőnél is megjelent. A templom a *virtus*, a *gloria*, a *honor* profanizált fogalmaival együtt olvasható Virág Benedek, Vályi Nagy Ferenc, Ányos Pál, Batsányi János és Csokonai Vitéz Mihály verseiben.²⁴

Csokonainál *A' Haza' Templomának örömnepje* című versében a Hazának Temploma szakrális térben („az ég' szomszédjában”) van elhelyezve.²⁵ A járhatatlan utak, zordon csúcsok a kor költészetében gyakran előforduló Parnasszus-képzeteknek is állandó topográfiai elemei. Hogy a toposz mennyire elterjedt volt, jól mutatja egy 1859-ben, a Vasárnapi Újságban megjelent, Csokonai sírjáról szóló újságcikk. A jelenség azért szemléletes, mert nem művészeti alkotásról, hanem egy népszerűsítő újságcikkről van szó, amelynek felütése épp az említett toposzt használva akar hatni az olvasóra, amikor a Csokonai sírjához vezető utat írja le:

²³ PORKOLÁB Tibor, *„Nagyjainknak pantheonja épül”: Közösségi emlékezet, panteonizáció, emlékbeszéd*, Budapest, Anonymus, 2005, 5.

²⁴ *Uo.*, 11.

²⁵ *Uo.*

A hatvanutczai temető egyik szögletében áll a költő egyszerű elhagyatott sirja. Milly elhagyott, elvadult hely ez. Út, nyom nem vezet hozzá, a kidült bedült fejfák között buján tenyészik a gyom, burján és a vad csalán, övig érő gíz-gaz, katangkóró lepi a temetőt, olly rideg, olly megdöbbenő síri borongás lebeg e vidék felett, hogy a kegyeletes sziv, melly a helyet fölkeresi, tompa fájdalomban szorul össze, míg eléri az egyszerű oszlopot.²⁶

Horváth versében jelen vannak a temetkezési hely, a dicscsarnok és az archívum funkciói.²⁷ A gyakran felbukkanó toposz különböző variációkban, formákban fordul elő. Igen erősen keverednek ezek a funkciók: például a sírbolt, a mausoleum, a kriptá, a pantheon, a templom, a szent helyek, az emlékezet oszlopai, a halottas krónika funkciói mind összekapcsolódnak. Az értelmező csak kapkodja a fejét, hogy az emelkedett térben épp hol is jár, s temetési szertartáson, vagy koszorúzáson vesz-e részt.²⁸ A Templomban egyfelől áldozatbemutató történik: az arra érdemes költő mutatja be áldozatát a haza oltárán, s visszafelé is működik a tiszteletadás, a közösség ünnepli, ünnepelheti az író. A lényeg ezeknek a funkcióknak az egymásba játszsza. Horváth önmagát is ebbe a sorba sorolná be, ez a gesztus a bárdköltői szerep megnyilvánulása, mely szerepet Csokonai is gyakran használt a verseiben. A fent citált rész vége arra hivatkozik, hogy ha nem jutott hely Csokonai síremlékének, ha nincs akarat a monumentum építésére, akkor a szerző írja azon nevek sorába Csokonait, ahová érdemei szerint tartozik. Ennek a toposznak a kifejtése a következő strófában folytatódik.

Ha elmés vers darabjai talán nem elegendők,
Hogy meg éljen Csokonai; vagy azok is veszendők,
Jer! édes név! hadd irjalak e' nagy nevek' számába',
Jer Mihály! hadd iktassalak olly Angyalok' sorába,
A' kik itt például vagynak az Erkölsnek, és észnek,
A' kik meg halni nem hagynak, míg ők élendők léznek.
Homér, nem hogy kissebb volna most a' Nagy Akhillesnél
Sőt ha Homér nem lantolna 's e' koldus Enekesnél
Nem bámulnánk az erősnek remek monumentumát,
Alig lelnénk Achillesnek emlékezete' nyomát:
Horász tovább él 's most ditsőbb az Ő Mecænássánál,
Virgil a' legelső 's legfőbb Romai Monarchánál,
Legalább örök életek szebb, mint ama' Nagyoké,

²⁶ Vasárnapi Ujság, 1859. augusztus 21.

²⁷ PORKOLÁB, 16.

²⁸ A nemzeti kultuszhely funkcióinak keveredéséről részletesen: *Uo.*, 16–17. Különösen: „A haza »nagy embereinek« (virtuális) galériájaként elképzelt nemzeti panteon iránti igény kinyilvánításának háttérben pedig könnyen felismerhető az az egyre inkább időszerű törekvés, amely a nemzet halhatatlanjainak *intézményesített* tiszteletével kívánja a közösség identitását megalapozni, illetve megerősíteni.” *Uo.*, 17.

Gyakrabban 's jobb emlékezetek sokkal mint amazoké:
 A' mit az Anya nem adott, és a' mit a' születés,
 A' Lélektől megtagadott, majd egy késő számvetés
 Végetlenül ki potolja, midőn mind Achillesről
 Az erő, mely magasztalja, mind a' vak Enekesről
 A' ruha rongy lerothadnak, mint nem rá tartozandók,
 Csak *elme* 's *erkölts* maradnak össze hasonlítandók.
 'S mig azokat Egyiptomi vádolók kitsinyítik,
 Sőt hosszabb idők ostromi el enyészni segítik.
 Ezek Fabricz' Harlez' 's mások fényes Pantheumiban
 Ragyognak,²⁹ 's mulató Társok velünk írásaikban.

A beszélő a poéta erényeit, érdemeit sorolja a katonához képest. Az örök emlékezet-re érdemesebbnek tartja a költőt, mint a harcost, a hadvezért, az uralkodót, aki ártatlan tömegek halálát okozza. Feljebb a „magas elme”, a „nemesibb Agyagból alkottatott szív”, tehát az ész és az erkölcs fontosságát emelte ki, mint maradandó értéket s a nagyság értékmérőjét. A vers Csokonait is azoknak a karába kívánja sorolni, akik az erkölcsnek és az észnek nagyjai. Az érvelés szerint egyfelől az emlékezet tartja életben a harcosokat, másfelől a költőknek nemhogy helyük van a vitézek, harcosok mellett, hanem épphogy dicsőbb az emlékezetük. Az argumentáció szerint a költő értelme és erkölcsi alapján jóval inkább megérdemli az emlékoszlopot, mint a hadvezér. A bárdköltészeti szerep megnyilvánulását mutatja a horatiusi *Ad Lollium* Agamemnon-példázata,³⁰ amelyet Csokonai is használt, például *A' Dugonits' Oszlopa* című versében vagy *A' méla Tempefőiben*.³¹ Az *Ad Lollium* toposzához nyúl Horváth Ádám is, noha Agamemnon helyett nála Akhilleusz szerepel. A toposz szerint, ha Homérosz nem mondta volna el Akhilleusz történetét, akkor Akhilleusz tetteiről már senki sem tudna.³² Ezen a ponton nézőpontot vált a beszélő – a személyesebb élmények felsorolásával, eseményleírásokkal, utalásokkal egy személyes Csokonai-portrét fest:

Ne irtózz hát Csokonai! ha sirkő híjjával léssz,
 Egy *Kegyesnek*³³ barátjai közt koszorúd' helyje kész:
 All már 's jó forman rakva van egy barátod' házában,

²⁹ Ragyognak [értelem]

³⁰ Quintus HORATIUS FLACCUS, *Lolliushoz* = HORATIUS összes versei, Az Énekek negyedik könyve 4.9.25–6, Budapest, Corvina, 1961, 288–291.

³¹ PORKOLÁB, 24–25.

³² *Uo.*, 25.

³³ Nem csak az Istenhez kegyes az ember, hanem szüléihez, hazájához, barátihoz &c. *Sum pius Aeneas*. Vergilius. *Aeneis* [Utalás Vergilius *Aeneis*-ére: „Sum pius Aeneas, raptos qui ex hoste penates / Classe ueho mecum, fama super aethera notus.”; „Aeneás vagyok én, a kegyes, ki hajóin a harcból / Megmentett honi isteneit viszi, hírem eget ver.” *Aen. I*, 378–379.]

Egy kis kriptá a' tsinatlan Magyar Arkádiában³⁴
 A' hol hajdam sipolgattál, Széchényit idvezletted,
 Egy Czinderit el sirattál, Dorottyát énekletted;
 Hol velem Megapolisban néha versent lantoltál,
 'S egy nyájas Amarillisban Pásztor Leányt rajzoltál
 Vagy Messene' szomszédjában a' Sugárt terjesztetted,
 Egy új épült oskolában Apolló terhét vitted³⁵
 Mindenütt Aesthesisednek szűz példáját mutattad,
 Emberszerető szívednek nemes jeleit adtad³⁶

Itt mondom, itt ama' hajdan Pán Isten' hazájában,
 Egy, az Arion' tulajdon keze alkotmányjában,
 Kész a' Te 's a' mi sir bóltunk, mellyben fogják szemlélni
 Hogy *valaha mi is voltunk* 's nem is szününk-meg élni.
 Vagynak itt már *Euboeábúl*, vagynak *Athenébúl* is
 Lessz ha élek *Megarábúl*, 's előre *Thebébúl* is,
Argolisi a' Hazában nevezetes férjfiak,
Messenábúl Eliába költözött Atyafiak,
 Egy kis sereg, melly félve várt, 's a' hajnalt sohajtozta,
 Mikor Arion az óltárt egy éjjel karján hozta³⁷
 Itt, itt, ezek közt intézem el sorsát emlekezet-
 Oszlopodnak én Vitézem! itt ezekkel fogj kezét.

³⁴ Aeneis 8:518. Arcades huic equites, bis centum robora pubis [„Kap tőlem kétszáz arcádi lovast, a legények / színe-javát, de nevében ad ő, Pallásom is ennyit.” Aen. VIII, 518–519.], és 10: 504. Arcades invetos acies inferre pedestres [„az arcast, / kik kezdők a gyalog-harcban, Pallás menekülni / látja a sarkukban loholó latiumbeli hadtól,” Aen. X, 363–365. Tehát más szöveghelyen, mint amit Horváth megadott; megjegyzése a Hazai Tudósítások jegyzetében: „noha ez már talán a transplantatio után volt”]; Rossz nevét költötte neki Losonczy István, mint Arkádiának Iuvenalis Laeva in parte mamillae nil salit Arcadio Juveni. [„hogyha a bal mellében semmi se szökdél a bamba / Arcadiából jött ifjúnak” Iuv. Sat. VII, 159–160. IUVENALIS, *Saturae* = Decimus Iunius IUVENALIS *satirái*, ford. MURAKÖZY Gyula, Budapest, Akadémiai, 1964.] De az éneklésben, akkor e, vagy mikor? különös híres volt Vergilius Ec. 7:4. Arcades ambo, et cantare pares et respondere parati [„Mindegyikük viruló fiatal, mindegyikük arcas, / s versre csakúgy, mint egymással versengeni készek.” E. VII, 4–5.]; vagyunk ketten hárman most is, noha nem akarunk azzal az exclusivával ditsekedni. Vergilius Ec. 10. Soli cantare periti Arcades [„Zengjétek csak el arcasok ezt, hisz a dalhoz az arcas / ért igazán.” E. X, 32–33.]; hanem tsak [‘tsak’ sor fölé írva] azt mondjuk, hogy a' makkra az Arkadiaiakat <tsak> meg [‘meg’ sor fölé írva] Arkas szoktatta, még a' nap és hód világ előtt, Noé idejében – (Kupa Herczeg alatt) mind a' földnek, mind lakossainak olly szembe tűnő miveletlensége tsak Aristeusig tartott; a' ki sok culturát vitt be, 's talán a' Musikát is ő, mert Apolló fija volt.

³⁵ Csurgónn supplens Professor volt, és ditséretesen folytatta hivatalát.

³⁶ A' mi misantropia látott lenni *Csokonaiban*, az valóságos nyavalya volt; a' miatt vonta el magát néha; egyébaránt ő átaljában ember-barát volt.

³⁷ Sacra manū, patriosque Penates Aen: 2:717. Ilium in Italiam portans 1:68. [„Házunk szentjeit, isteneink, apa, tartsd te magadnál,” Aen. II, 217. „Ílium úszik, nézd, tyrrhén vizen, óh, a gyűlöltek, / isteneikkel im Ítaliát igyekezve elérni.” Aen. I, 67–68.]

A vers – Csokonai Józsefné kérésével megegyezően – lokális emlékhelyeket jelölt ki, és azokat a helyszíneket és eseményeket idézte fel, amelyek Csokonai számára meghatározóak voltak Somogyi tartózkodása idején. Tehát a saját, lokális értelmezését adta a Csokonai-kultusznak, Csokonai életének helyhez köthető eseményeit sorolva fel. Olvashatunk itt utalást a Széchenyihez szóló üdvözlőversre, a Czindery Pál halálára írt versre, utalást arra, hogy Horváth Ádám – szabadkőműves néven Arion – költöztette át a varasdi szabadkőműves páholyt Egerszegre, utalást Csokonai *Amaryllis*-kötetére.³⁸ Ahol a versben az szerepel, hogy „Egy új épült oskolában Apolló terhét vitted”, ott jegyzet magyarázza Csokonai csurgói professzorságát. Az Árkádia-vita során sértődésre és félreértésre adott okot a mizantrópia és a cinizmus fogalmának félreértelmezése.³⁹ Horváth a mizantrópia jelentésének magyarázatokor Csokonai filantróp természetét emelte ki. Az „emberszerető szív”-hez fűzött jegyzetben leírta, hogy ami mizantrópiának tűnt Csokonaiban, annak oka betegsége volt, s általában az emberek és a közösség szeretete volt rá jellemző.

Az olvasó azoknak a magyar városoknak görög tartománybeli megfelelőit kapja, amelyek a panteonba emelt nagyságok lakhelyei voltak. Az Árkádiához fűzött jegyzet igen érdekes, és érdemes részletesebben kitérni rá, hiszen Árkádiát – a Görög tartományokat nem sértő hasonlítás szerint – éppen Somogyban helyezi el a szerző.

Ha a' régi Görög Ország' tartományai 's városai fekvése szerint sértő hasonlítás nélkül akarjuk el nevezni Hazánk' vidékeit, *Euboea* (Euboja) lessz Erdely. *Attica*, Debreczen, *Thebe* (Thébe) Kassa' vidéke, *Megara* Patak; *Argolis* (Argolisz) Buda Pest, *Elis* (Élisz) Zala, *Messzena* a' Horváth vidék. Somogynak jut Arkadia: van is itt makk elég, ha úgy tetszik Artemidorusnak: számár ugyan kevés, de ló sok van és számos jóra való Ménesek.

Van tehát egy olyan nézőpont – és az általa alakított érvekészlet –, amely az Árkádia-perhez szintén a lokalitásból, de egy másféle lokalitásból, Széphalom és Debrecen pozícióján túlról szól hozzá. A versben alighanem izgalmas határhelyzetet láthatunk az Árkádia-értelmezéseket illetően. A megszólaló pozíciója kívül van a közvetlen földrajzi érintettségén. De mégis érintettje a vitának, hiszen Csokonait és a magyar irodalmat illetően van mit mondania. Az ország tájolasát illető érv csak egy érv az érvek sorában. A vers és a hozzá fűzött kommentárok szerint Árkádia nem kizárólagos hely, máshová is elhelyezhető, mint Debrecen. Így Horváth Ádám – és Sárközy István – tompították a vitát, dicsőnek beállítva az Árkádiához tartozást. Nem mélyítették tovább a konfliktust, hanem egy új értelmezést adtak, más álláspontból szóltak hozzá az Árkádia-perhez; és bár érvük implicit érv, a hozzászólás egyértelmű álláspontot fejez ki a Csokonai sírját illető vitában. A vers azért is áll határhelyzetben, mert beszélője

³⁸ CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Amaryllis: Idyllium Schraud kir. tanácsosné halálára*, Pest, Trattner, 1803.

³⁹ Lásd Borbély Szilárd tanulmányát egészében: BORBÉLY, „Nyugszol a' nyárfáknak...”, 90–116.

Csokonaival egykorú szemtanú, de egyszerre a kultusz alakítója is. A vers zárlatában visszatér a panteonkép, amely immár a nemzetnek a magyarok emlékezetét őrző funkciójával egészül ki:

’S tsak harminczkét esztendeig éljen e Csokonay?
Kinek illy kevés ideig tündöklött virtusai
Százakat érdemlenének – ’s másként is a’ szünetlen-
Munkás eleven elmének el múlni lehetetlen.

Jer hát jer! végy halhatatlan árnyék! helyt sir boltomban
Koszorúd hervadhatatlan marad Pantheumomban.
Ide le a’ menykő se hat⁴⁰ méjj kriptá. – sem olvasztó
Tűz az arnyéknak nem árthat; sem a’ mindent apasztó-
Régiség meg nem semmisít: ’s míg magyarul beszélnek,
A’ magyarok, mind, a’ kik’ itt előttem álnak, élnek.

Horváth és Sárközy teljesítették Csokonai Józsefné kérését: ha nem is elbeszélő formában, de megírták Csokonai somogyi tartózkodásának emlékét. És ezen túlmenően állást foglaltak az Árkádia-perben. Csokonai helyi élményeit írták meg, ugyanakkor a felsorolt Csokonai-émlékeket a kultusz szintjére emelték, valamint a görög és magyar tartományok párhuzamával Somogynak is komoly jelentőséget adtak. Eszerint a jelentés szerint az Árkádiában-lét az irodalomban-létet jelenti, s ezt az irodalmat a versbeszélő számára a barátok, földrajzilag Somogy, és nem utolsósorban maga a lírai én képviseli. A vers egyként kezeli Csokonait mint személyt, illetve Csokonait mint költőt. Az életesemények leírása immár kultikus jelentésűnek tűnik fel. Horváth elvégezte a feladatot, költői távlatot adott az emlékműállításnak. Verse határozott állítást fogalmaz meg a monumentumállítás kapcsán. Bár végig egy virtuális monumentum terét építette, álláspontja kiviláglik a vers kontextusából, úgy is, hogy explicit módon nem hivatkozik a tervezett debreceni Csokonai-émlékműre. Az oszlop metaforájával a költészet országát is szimbolikus szintre emelte, megmutatva, hogy szerinte hol található a Magyar Árkádia – ezzel az „Et in Arcadia ego” felirat szó szerinti, szövegszerű és szimbolikus értelmezését is erősítve.

⁴⁰ Qvod Nec Jovis ira nec ignes, nec poterit ferrum nec edax abolere vetustas. Metam: conclus[io]. [„Íme, a művem kész, mit sem Jupiter dühödése / Sem tűz, vas, se falánk nagy idő soha nem töröl el már.” Metam. 15, 871–872. OVIDIUS, *Átváltozások*, ford. DEVECSERI Gábor, Budapest, Magyar Helikon, 1964.

MÉSZÁROS GÁBOR
tudományos munkatárs
Eötvös Loránd Tudományegyetem
meszaros.gabor@btk.elte.hu

Arcadia in Somogy: A Poem by Ádám Horváth about Csokonai's Tombstone

Abstract: The paper analyses a poem entitled *The Tomb of Mihály Csokonai Vitéz*. The work was published anonymously, but the poem was written by Ádám Pálóczi Horváth (1760–1820), a close friend of Mihály Csokonai Vitéz (1773–1805) and is an under-analyzed poetic commentary on the early cult of Csokonai. The paper analyses an unknown text variant from Horváth Pálóczi's collection of poems. The poem is linked to the 1806 Arcadia trial, surrounding Csokonai's tomb in Debrecen. It is a commentary on the controversy from the point of view of a friend, and thus an important element of the cult of Csokonai from a Debrecen perspective. It designates a local memorial site and lists the places, the persons and the events that were significant for Csokonai during his stay in Somogy County.

Keywords: 18th and 19th century poetry, Arcadia, Enlightenment, occasional poetry, pantheon

DOI: 10.37415/studia/2025/1-2/129-142.

Open Access: Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0)

